

11. Харьковський горсовет третій раз переіменовав проспект Григоренко в честь маршала Жукова. URL: <https://m.gordonua.com/news/politics/harkovskiy-gorsoviet-tretyy-raz-pereimenoval-prospekt-grigorenko-v-chest-marshala-zhukova-1541316.html> (дата звернення 08.10.22).
12. Чегринєць С. В. Друга світова війна у комеморативних практиках етноконфесійних груп Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя. *Public History. Історія в публічному просторі: збірник Міжнародної наукової конференції (Київ, 20 травня 2022 року)* / за ред. Юрія Латиша; дизайн Маргарити Дяченко. Київ, 2022. С. 314.
13. Чегринєць С. В. Репрезентація пам'яті про Другу світову війну у міському просторі Харкова та Донецька у 1943–2010-ті рр. *Друга світова війна: історія та пам'ять: збірник матеріалів I Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Друга світова війна: історія та пам'ять»*. Вип. 1 / за ред. Р. О. Литвиненка. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С 166–172.
14. Шаповал Ю. Антикризисний ресурс політики пам'яті в Україні. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246319/243784> (дата звернення 08.10.22).

МОНУМЕНТАЛЬНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ДОНЕЦЬКА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Темірова Надія

У розвідці відзначено особливості монументально-меморіального простору Донецька у добу Незалежності та простежено зрушення в його наповненні за роки російської окупації. Показано, що нова «героїка» у місті формувалася за радянськими канонами та риторикою, спрямовуючись на легітимізацію «ДНР».

Ключові слова: пам'ятник, увічнення, символічне маркування.

Протягом понад восьми років триває військова агресія Російської Федерації проти суверенної України. Вже стало очевидним, що йдеться не лише про фізичний напад, а про зіткнення світоглядів, серед маркерів якого – і меморіальний простір, складовою якого є пам'ятники. За час перебування під російською окупацією у Донецьку відбулися суттєві зрушення у складі його населення, в організації життєдіяльності міського простору. Зміни спостерігаються і у меморіальному сегменті. Доречно послатися на П. Конертон, який відзначив, що «наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле», а образи з минулого зазвичай легітимізують соціальний лад сучасного та передаються наступним генераціям за допомогою ритуальних дійств [3, 17, 18, 70].

Проблема організації пам'яттєвого сегменту Донецька має свою історіографію. К. Кузіна показала пам'ятники як символи радянського міста, простежила формування радянського «пантеону», спрямованого на демонстрацію легітимності більшовиків. Л. Якубова привернула увагу до пам'яттєвої території жителів Донбасу, основу якого становить радянський міф [10]. С. Кармазіна та О. Міхеєва проаналізували символічний простір у контексті визначення факторів політичних ідентичностей донеччан, спираючись на соціологічні дослідження. Водночас наголошено на специфіці регіонального самовизначення, ознаки чого можна бачити й у пам'ятниках [2; 5]. Проте у названих працях подано аналіз монументального простору та його впливів на формування ідентичності містян до 2014 р. Подальша ситуація з меморіальними вимірами вже окупованого Донецька наразі залишається поза увагою дослідників, що є цілком зрозумілим з огляду на брак репрезентативної інформації. Тож, метою даного дослідження є визначення змін у пам'ятниковому просторі Донецька за роки російської окупації.

За спостереженням К. Кузіної, фактично одразу після встановлення радянської влади в Україні розпочалася реалізація плану монументальної пропаганди. Меморіальна політика більшовиків була спрямована на актуалізацію нових героїв, які б обґрунтовували їхню легітимність. Монументи мали нагадувати містянам, про які події необхідно пам'ятати. Стратегія більшовиків не була унікальною – у такий спосіб діє будь-яка політична сила, що бере владу у свої руки [4, 137]. Специфіка проявилася дещо в іншому, вона ж спостерігається у Донецьку років сучасної російської окупації.

Станом на 2014 р. у місті зі 193 пам'ятників 178 було споруджено у радянську добу, 15 – у роки незалежної України [8]. Формування меморіального простору Донецька відбувалося переважно протягом другої половини 1940-х – 1980-х рр., коли було встановлено 175 монументів. За тематичною ознакою вони пов'язані з концептом «Великої Вітчизняної війни» (43 пам'ятники), «революції та громадянської війни» (20 монументів), постатями радянських діячів (15) тощо [8]. Сукупно вони відображають історію становлення та розвитку радянської влади на Донеччині, що виразно ілюструє, наприклад, пам'ятник керівнику «Донецько-Криворізької радянської республіки» Артему (Ф. Сергєєву) в центрі міста на вулиці, найменованій на його честь. За радянської доби в обласному центрі було встановлено три пам'ятники українського змісту – І. Франку, Б. Хмельницькому, Т. Шевченку. Проте виконані вони були у радянській монументальній традиції і лише монумент Т. Шевченку розміщено в центральній частині міста, інші два – у периферійних локаціях.

У Донецьку на початку 2014 р. залишалися недоторканими монументи В. Леніну, С. Кірову, Ф. Дзержинському, «борцям за радянську владу», «погилим комунарам» та іншим радянським активістам. Водночас був відсутній мо-

нумент, який би вшановував жертви Голодомору, не спромоглася місцева влада на встановлення пам'ятника Василю Стусу. Найбільше, чого вдалося добитися проукраїнській громадськості, – встановлення у 2001 р. барельєфу визначному українському діячеві при вході до корпусу Донецького національного університету, в якому він свого часу навчався. Отже, монументально-меморіальний простір Донецька протягом 25 років Незалежності характеризувався консервацією радянських маркерів і мінімізацією української складової, тим самим випадаючи із загальнодержавної меморіальної парадигми.

З окупацією Донецька російськими військами та їхніми поплічниками практично одразу розгорнулася світоглядна агресія. Поряд із скасуванням у Донецькому національному університеті кафедр історії України та української мови, позиціонуванням Донецька «містом-героєм», завішуванням вулиць плакатами про російського змісту почали пристосовувати меморіальний простір для обґрунтування легітимності влади «ДНР».

У травні 2015 р. з фасаду корпусу філологічного факультету Донецького національного університету було знищено барельєф В. Стуса. Замість нього планувалося встановити бюст радянського розвідника, агента НКВС М. Кузнєцова, який не мав жодного стосунку ні до університету, ні до Донеччини. А у 2017 р. на фасаді корпусу історичного факультету розмістили меморіальну дошку В. Петровському, який підтримував окупацію Донецька [9].

На території меморіального комплексу «Твоїм визволителям, Донбас» останніми роками організовано «Алею героїв», де встановлено погруддя О. Захарченку, О. Малієву, М. Толстих (Гіві) та іншим полеглим російським поплічникам. Другий ватажок терористичного утворення «ДНР» Д. Пушилін на відкритті погруддя своєму попереднику пафосно виголосив: «На эту Аллею смогут приходить наши потомки и чтить память настоящих героев Донбасса, которые отдали свою жизнь за свободу и независимость» [6]. У сквері В. Маяковського у Київському районі міста встановлено меморіал А. Павлову (Мотороллі).

Доволі цинічно виглядає меморіальний комплекс «Алея ангелів», створений протягом 2015–2017 рр., що містить плиту із викарбуваними іменами 66 загиблих дітей і скульптурну композицію, яка зображує хлопчика й дівчинку, наляканих війною. Це при тому, що лише за вісім місяців повномасштабної агресії у 2022 р. росіяни вбили понад 400 українських дітей, а найбільше їх загинуло саме на Донеччині та Луганщині.

У 2019 р. у Донецьку було встановлено другий пам'ятник російському співаку Й. Кобзону. Перший з'явився 2003 р. поблизу молодіжного палацу «Юність». Показово, що тоді ідея створення об'єкта виникла у московського земляцтва на Донеччині, задум втілив у життя московський скульптор О. Рукавишников, відлита скульптура у Смоленську [7]. Тобто це був цілком російський проєкт. «Дру-

гий Кобзон» зведений біля бюста О. Захарченку. Відкриття його відбувалося у супроводі палких промов російських поплічників [1].

Отже, протягом восьми років окупації монументально-меморіальний простір Донецька зазнав коригувань у напрямі заперечення українського визвольного руху та увічнення осіб-діячів «ДНР». Нова «героїка» формувалася за російсько-радянським зразком – ті самі форми, так ж риторика, церемоніал. Пам'ятникові споруди не є безневинними елементами повсякденного буття містян, вони транслюють певні смисли, вписуючи їх у свідомість споглядальників. Протягом окупаційних років символічне маркування Донецька цілеспрямовано набувало неукраїнського змісту. І це проблема, яку необхідно буде вирішувати, не зволікаючи, після визволення міста від російської присутності.

Джерела та література

1. В Донецке открыли второй памятник Кобзону. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/12/9/7234335/> (дата звернення: 09.12.2019).
2. Кармазіна М. С. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.
4. Кузіна К. В. Пам'ятники як місця пам'яті у символічному просторі міст Радянської України (1920–1930-ті рр.). *Нові сторінки історії Донбасу*. Кн. 27. Вінниця, 2018. С. 118–138.
5. Міхеєва О. К. Сучасне місто у пошуках публічного простору: на прикладі Донецька. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Спеціальні та галузеві соціології»*. 2013. XIV(258). С. 560–568.
6. На Аллее Героев в Донецке открыли памятник легендарному комбату Гиви. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2020/08/26/na-allee-geroev-v-donecke-otkryli-pamyatnik-legendarnomu-kombatu-givi> (дата звернення: 12.09.2022).
7. Памятник Иосифу Кобзону (Донецк). URL: <https://donetsk.wiki/places/pamyatnik-iosifu-kobzonu-243/> (дата звернення: 30.09.2022).
8. Реєстр культурного надбання Донецької області (пам'ятки історії та культури). URL: <https://wikimediaukraine.files.wordpress.com/2012/06/donetsk-register> (дата звернення: 19.10.2020).
9. У Донецьку терористи демонтували барельєф Василя Стуса. URL: https://ipress.ua/news/u_donetsku_demontuvaly_barelief_vasylya_stusa_foto_121994.html (дата звернення: 10.09.2022).
10. Якубова Л. Д. Процес українського націєтворення vs імперські практики маргіналізації на Донбасі (XVIII – початок XXI ст.). *Український історичний журнал*. 2015. № 4. С. 173–188.